

РЕД БЕЗ ДЪРЖАВА

Пенчо Д. Пенчев¹, Университет за национално и световно стопанство

Резюме

Примерите за наличието на ред без държава не са малко. Сред тях са богомилските общини през средновековието, пиратите, т. нар. див Запад в Америка и т.н. Тук ще представим кратко някои, повече или по-малко успешни, бездържавни структури. Тяхната история ще помогне да отговорим на въпросите: възможен ли е ред без държава и луди ли са анархо-капиталистите?

ORDER WITHOUT THE STATE

Pencho D. Penchev², Head of Political Economy Department, Faculty of General Economics at the University of National and World Economy

Abstract

There are many examples of the existence of order without the state. Among them are the Bogomil municipalities in the middle Ages, pirates, the so-called Wild West in America, etc. Here we will briefly present some more or less successful stateless structures. Their history will help answer the questions: is order without a state possible and are anarcho-capitalists crazy?

В средата на 19 век френският икономист Фредерик Бастиа дава може би най-блестящото определение на това що е държава. Тя „е фикцията чрез която всеки иска да живее за сметка на всички останали“ (Бастиа, 2008, с. 11 [Bastia, 2008, s. 11]). По същото време друг икономист франкофон, Густав де Молинали, пише статия, в която подлага на съмнение държавния монопол в производството на сигурност. Той поставя въпроса: ако приемаме, че конкуренцията е най-доброто познато средство за доставка на стоки и услуги, защо се прибегва към държавния монопол в доставката на сигурност? През 20 и в началото на 21 век провокативните мисли на Молинали и Бастиа са доразвити от анархо-капиталистите. Те отричат необходимостта от държава без да отхвърлят частната собственост.

¹ Пенчо Д. Пенчев е професор, доктор на науките, ръководител на катедра "Политическа икономия", Общикономически факултет на УНСС, преподавател по Стопанска история и История на икономическите; автор е на три книги (Казанлъшкият край през Възраждането – 2005 г., Дунав мост. Сто години дипломация и политика. – 2006 г., в съавторство с Д. Саздов и Електрификацията в стопанската политика на българската държава 1879-1944 – 2009 г..

² Pencho D. Penchev is a Professor, Doctor of Science, Head of Political Economy Department, Faculty of General Economics at the University of National and World Economy, Lecturer in Economic History and History of Economic Science; Author of three books (The Kazanlak Region during the Revival – 2005; Danube Bridge. One hundred years of diplomacy and politics - 2006, co-authored with D. Sazdov and Electrification in the economic policy of the Bulgarian state 1879-1944 – 2009)

Сред аргументите срещу анархо-капиталистите е твърдението, че трудно може да се открият успешни общности без държавна организация. Аргументът е неубедителен. Примерите за наличието на ред без държава не са малко. Сред тях са богомилските общини през средновековието, пиратите, т. нар. див Запад в Америка и т.н. Тук ще представим кратко някои, повече или по-малко успешни, бездържавни структури. Тяхната история ще помогне да отговорим на въпросите: възможен ли е ред без държава и луди ли са анархо-капиталистите?

ДАЛЕЧЕ, ДАЛЕЧЕ

Класически пример за функционираща бездържавна общност представлява средновековна Исландия за периода приблизително от 930 г. до 1262 г. Тя е заселена предимно от норвежки викинги и от жители на днешна Ирландия и Шотландия, а през 1262 г. е завладяна от Норвегия. След заселването местните първенци осъзнават нуждата от ред. Те създават парламент, който разполага със съдебна власт (Хяулмарсон, 2007, с. 24-35 [Nyaulmarson, 2007, s. 24-35]). Изпълнението на присъдите е поставено в частни ръце, местата в парламента могат да се купуват. Няма сведения за това нивото на насилие при условията на частно изпълнение на присъдите да е по-високо в сравнение със средновековните европейски държави. Престъпления, като изнасилвания, убийства на жени и деца и дори са по-рядко срещани (Friedman, 1979, pp. 399-415). Свободолюбивите викинги не желаят да търпят крал или някакъв главатар над себе си, затова не създават монархия. Изпълнителната власт и държавна армия липсва.

Няколко елемента от живота на Исландия в бездържавния период показват, че там има достатъчно добър за времето си ред. На първо място броят на населението нараства. Предполага се, че към 930 г. то е между 55 000 и 60 000 души, а към 1262 г. е приблизително 80 000. От съвременна гледна точка увеличението не е впечатляващо, но е типично за средновековието. Друг важен детайл - норвежкия крал облага с данък поданиците си, които емигрират към Исландия (Хяулмарсон, 2007, с. 17-67 [Nyaulmarson, 2007, s. 17-67]). Това показва, че бездържавната територия привлича заселници. Изводът от тези факти е, че населението на Исландия живее не по-зле в сравнение с това, което е включено в държавни структури. Вероятно дори по-добре.

Съвременните изследователи полагат усилия да сравнят качеството на живота на исландците с този на норвежци, ирландци, англичани, шведи и шотландци. Един от показателите за сравнение е средният ръст. Знае, че хората, които се хранят по-добре, особено в ранното си детство, са по-високи от недохранените. Въз основа на археологически данни се установява, че исландците, за периода от 10 до 13 век, вероятно са по-високи от тогавашните жители на Норвегия и на днешните Шотландия, Ирландия и Дания. Единствено жителите на днешна Швеция са по-високи от исландците. Изглежда жизненият стандарт в Исландия е по-добър в сравнение с повечето от държавите със сходни природно-климатични условия. Други изчисления сочат, че реалните доходи на исландците са приблизително равни на тези на англичаните (Geloso and Leeson, 2020).

Забележителен е фактът, че християнизирването на Исландия през 1000 г. протича като мирен и безконфликтен процес. То е резултат от взаимно съгласие и компромис от страна на всички жители. С приемането на християнството се отменя робството, но се запазват някои езически остатъци във всекидневната култура (Хяулмарсон, 2007, с. 35-39 [Nyaulmarson, 2007, s. 35-39]). За сравнение щепомним, че покръстването на България става по еднолично решение на нейния владетел и предизвиква антихристиянски бунт, с който княз Борис се разправя жестоко.

ХАЙДУТИ И ХАРАМИИ РАЗБОЙНИЦИ

Общата представа за Османската империя, особено след превземането на Константинопол през 1453 г., е за силно централизирана държава. В нея султанът е върховен собственик на цялата обработваема земя. Той е върховен главнокомандващ, практически неограничаван от нищо абсолютен монарх. В неговата държава липсва типичната за средновековна Европа наследствена аристокрация. Тази характеристика е най-малко непълна. Административният капацитет на империята не позволява налагането на тотален контрол над всички поданици от централната власт. През вековната история на империята самите ѝ поданици далеч невинаги са лоялни и склонни да се подчиняват на заповеди от властта.

Практически през целия период от 15 до 19 век на Балканския полуостров, включително и по българските земи, съществуват хайдутство, харамийство и разбойничество. Термините на практика са идентични, с тях се означават по-големи или по-малки групи въоръжени мъже, а понякога и жени, които не се подчиняват на централната власт. Според документи произхождащи от органи на държавата те извършват грабежи и убийства, от които най-често страдат представители на мирната рая, търговци и пътници. При стабилна централна власт броят на хайдутите намалява, докато при вътрешно и външнополитическа нестабилност те се увеличават.

Внимателният прочит на официалните документи за хайдутството показва, че в определени исторически моменти и в конкретни региони те си създават практически независими от държавата общности. Така в средата на 17 век много селата около град Битоля (днес Северна Македония) се определят от централната власт като хайдушки. Те не се подчиняват на централната власт и на нейните местни представители. Някои от хайдутите се занимават с този занаят повече от десетилетия, извършват грабежи на чиновници и когато са призовавани на съд прогонват хората на султана. Забележителното е, че според властта това води до обедняване на раята. Когато през втората половина на 17 век известният пътешественик Евлия Челеби посещава района, той отбелязва наличието на „цветущи села с кули“ с железни врати, като пише, че дори някои от местните власти сътрудничат с хайдутите (Цветкова, 1971 [Tsvetkova, 1971]). Явно населението не живее толкова зле, колкото смятат представителите на властта. Държавата всъщност полага системни усилия за унищожаването на хайдутите, защото губи приходи от местното население.

КАК НА БАЛКАНИТЕ МОЖЕ (ВРЕМЕННО) ДА СЕ ПРОМЪКНЕШ МЕЖДУ ШАМАРИТЕ

През юли 1878 г. е подписан известният Берлински договор. Той урежда промените в положението на Османската империя след приключването на Руско-турската война от 1877-1878 г. Голяма част от договора се отнася до съдбата на българите, но в него има редица постановки, които касаят целия Балкански полуостров. Според договора границата между Австро-Унгария и Румъния от една страна и Сърбия и България от друга минава по талвега, т.е. най-дълбоката част на р. Дунав.

Оказва се, че има една териториална единица, която сякаш е оставена в нищото. На р. Дунав, след т. нар. Железни врати на границата между Сърбия, Румъния и Австро-Унгария е разположен големият остров Ада-Кале населен с турци, между 3500 и 4000 души. Преди Берлинския договор там е имало турско военно поделение. След подписването на договора тази войскова част е изтеглена в пределите на Османската империя, а султанът губи властта си там. Друга особеност на острова е, че двата ръкава на р. Дунав, които го заобикалят са приблизително еднакви и не може да се определи лесно къде е талвега и съответно в коя държава трябва да попадне Ада-Кале. В продължение на

20 години, след подписването на Берлинския договор, островът остава забравен и бездържавен.

През този двадесетгодишен период жителите на острова уреждат живота си така, както те намират за удачно. Поминъкът им е отчасти в земеделието, отчасти в търговията, някои са заети като лодкари, кафеджии, прислужници по дунавските параходи и всички до един са контрабандисти. На острова няма кмет, управител, чиновници, войска, полиция, митничари, затвор и дори съдилище. Не се плащат и никакви данъци. Доколкото възникват някакви съдебни спорове те се решават въз основа на традиционното право от местния ходжа. Общо събрание на жителите наема учители и ходжата. Чрез самооблагане местните жители изплащат възнагражденията им. Прави впечатление, че животът в градчето протича мирно. Само след оттеглянето на турските власти са отбелязани някакви грабежи, но грабителите са заловени и принудени да върнат заграбеното. По спомени на съвременници дюкяните в градчето са добре заредени, стоката евтина, самото градче е доста чисто и спретнато, жителите са услужливи и гостоприемни, а частната собственост е добре защитена (Манджуков, 1993, с. 77-81 [Mandzhukov, 1993, s. 77-81]).

През юли 1898 г. на острова слиза австро-унгарска войска и Ада-Кале е присъединен към Хабсбургската империя.

Подобно на остров Ада-Кале е положението на село Каменица, което след подписването на Берлинския договор е на границата между Княжество България и Източна Румелия. За това как функционира местната общност има съвсем малко конкретни сведения. Историкът на Пирдоп М. Стоянов отбелязва лаконично: „Каменица останала ни тук, ни там и до съединението е била самостоятелна държава.“ (Стоянов, 1941, с. 14 [Stoyanov, 1941, s. 14]).

СТРАНАТА „СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ“

Така френският журналист Албер Лондр нарича Пиринска Македония в началото на 30-те години на 20 век (Лондр, 2013, с. 105 [Londr, 2013, s. 105]). Той не е особено благосклонен към видяното в района, но наименованието е точно. Пиринска Македония е присъединена към България след войните от второто десетилетие на 20 век. Българското население в Македония, водено от класическия либерален принцип за самоопределение, води въоръжена борба срещу Османската империя от края на 19 век. Нейната цел е автономия на Македония с национални права за всичките ѝ жители.

След края на Първата световна война Македония е разделена между Сърбия Гърция и България. Вътрешната Македонска революционна организация (ВМРО), водена от Тодор Александров и след него от Иван Михайлов продължава борбата за автономия. По думите на Иван Михайлов идеята е Македония да се превърне в Швейцария на Балканите, без денационализаторски спрямо местните българи режими (Михайлов, 1998, с. 69-107 [Mihaylov, 1998, s. 69-107]). Осъществяването на планове означава откъсване на Пиринска Македония от България и вливането ѝ в бъдещата Македонска федерация. Както съвременните изследователи на въпрос уточняват, тази борба до голяма степен е обречена на неуспех.

За един период от приблизително 12 години в Пиринска Македония ВМРО изгражда на практика независима от централната власт в България област. В нея ВМРО раздава правосъдие, събира данъци, отбранява местното население, ограничава корупцията и административни произволи, разбойничеството и партийните дрезги. Строят се хижи, осъществяват се и някои инфраструктурни проекти. Местното население е въоръжено и съставлява своеобразна милиция, която има основна заслуга за отблъскване на гръцкото въоръжено нападение срещу България през 1925 г. Дейността на ВМРО не е без недостатъци (Тюлеков, 2001, с. 90-217 [Tyulekov, 2001, s. 90-217]). Тя със сигурност не се харесва на централистично и авторитарно настроените български държавни патриоти.

След военния преврат на 19 май 1934 г., заедно с всички политически партии и ВМРО е поставена извън закона, а държавната власт възстановява контрола си над областта.

ИЗВОДИТЕ

От посочените случаи е очевидно, че отделни неголеми общности са в състояние да се самоорганизируют, да поддържат приемлив ред и жизнен стандарт. Държавата е агресивната страна, защото тя унищожават независимите от нея структури. На базата на поднесените факти може да се направи и по-общ извод. В определени условия и за постигането на свои цели малките децентрализирани общности могат да вземат адекватни решения. С тях се преодоляват недостатъците на централната административна власт, която дори да е добронамерена, не разполага с цялата необходима информация, за да управлява със заповеди. Разработката на подобни концепции носи през 2009 г. на Елинон Остром първата Нобелова награда на жена за икономика. Тя не е анархо-капиталист, но в крайна сметка излиза, че анархо-капиталистите не са луди или утописти, а на идеите им трябва да се гледа сериозно.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бастиа, Фр. (2008) Държавата и други есета по политическа икономика. София: Издателска къща „Мак“, Издателство „Изток-Запад“. [Bastia, Fr. (2008) Darzhavata i drugi eseta po politicheska ikonomia. Sofia: Izdatelska kashta „Mak“, Izdatelstvo „Iztok-Zapad“]
- Лондр, А. (2013) Комитаджии или тероризмът на Балканите. София: издателство „Факел Експрес“ [Londr, A. (2013) Komitadzhi i terorizmat na Balkanite. Sofia: izdatelstvo „Fakel Ekspres“]
- Манджуков, П. (1993) Предвестници на бурята. София: издателство „Прозорец“ [Mandzhukov, P. (1993) Predvestnitsi na buryata. Sofia: izdatelstvo „Prozorets“]
- Михайлов, Ив. (1998) По трънливия път на македонското освободително дело. Съставители: Цочо Билярски и Кръстю Георгиев. София: издателство „Знание“ [Mihaylov, Iv. (1998) Po tranlivia pat na makedonskoto osvoboditelno delo. Sastaviteli: Tsocho Bilyarski i Krastyu Georgiev. Sofia: izdatelstvo „Znanie“.]
- Тюлеков, Д. (2001) Обречено родолюбие. ВМРО в Пиринско 1919-1934. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“ [Tyulekov, D. (2001) Obrecheno rodolyubie. VMRO v Pirinsko 1919-1934. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“]
- Стоянов, М. (1941) Град Пирдоп в миналото и сега. София: печатарска кооперация „Едисон“ [Stoyanov, M. (1941) Grad Pirdop v minaloto i sega. Sofia: pechatarska kooperatsia „Edison“]
- Хяулмарсон, Й. (2007) История на Исландия от заселването до наши дни. София: Издателство „Рива“ [Hyaulmarson, Y. (2007) Istorija na Islandia ot zaselvaneto do nashi dni. Sofia: Izdatelstvo „Riva“]
- Цветкова, Б. съставител (1971), Хайдутството в българските земи през 15/18 век. Том 1. София: издателство „Наука и изкуство“ [Tsvetkova, B. sastavitel (1971), Haydutstvoto v balgarskite zemi prez 15/18 vek. Tom 1. Sofia: izdatelstvo „Nauka i izkustvo“]
- Friedman, D. (1979) Private Creation and Enforcement of Law: A Historical Case. The Journal of Legal Studies, v. 8, Number 2, March 1979, pp. 399-415.
- Geloso, V. and Peter Leeson, Are Anarcho-Capitalists Insane? Living Standards under Medieval Icelandic Conflict Institutions. In: <https://vincentgeloso.com/2020/04/06/are-anarcho-capitalists-insane-medieval-icelandic-living-standards-in-comparative-perspective/>